

SUVREMENA DEMOGRAFSKA OBILJEŽJA GRADA VUKOVARA – IZMEĐU RATA, OKUPACIJE I POSLIJERATNE OBNOVE/POVRATKA

Dražen ŽIVIĆ
Ivo TURK
Nikola ŠIMUNIĆ

Ukupna depopulacija

Prema službenim rezultatima posljednjega popisa stanovništva (2011) i u njemu primijenjenoj metodologiji, u Gradu Vukovaru kao administrativno-teritorijalnoj sastavnici Vukovarsko-srijemske županije živjelo je 27.683 stanovnika, od kojih u naselju Vukovar 26.468 ili 95,6%, u naselju Grabovo 47 ili 0,2%, u naselju Lipovača 386 ili 1,4% te u naselju Sotin 782 stanovnika ili 2,8% ukupnog stanovništva Grada. U odnosu na prethodno desetljeće i popis 2001. godine, broj stanovnika u Gradu Vukovaru prema konceptu „ukupnog“ stanovništva (stanovništvo „u zemlji“ + stanovništvo popisano u inozemstvu) smanjen je za 12,6%, a prema konceptu prisutnosti (stanovništvo „u zemlji“, bez popisanih u inozemstvu) pad broja stanovnika iznosio je -6,4%. Konačno, u odnosu na broj stanovnika ustanovljenog popisom 1991. „ukupan“ broj stanovnika u Gradu Vukovaru smanjen je do 2011. godine za 40,8%, a broj stanovnika „u zemlji“ za 38,4%. Po naseljima, u razdoblju 1991.–2011. godine, demografska dinamika bila je sljedeća: prema konceptu „ukupnog“ stanovništva naselje Vukovar zabilježilo je demografski regres od -40,7%, naselje Grabovo od -75,5%, naselje Lipovača od -33,4% te naselje Sotin od -40,9%; prema konceptu stanovništva „u zemlji“ u naselju Vukovar broj stanovnika smanjen je za 38,5%, u naselju Grabovo za 75,0%, u naselju Lipovača za 30,3% te u naselju Sotin za 35,8% (tablice 1 i 2).

Dakle, neovisno o primijenjenom konceptu utvrđivanja broja stanovnika, što je posljedica promijenjene popisne metodologije, odnosno, različite definicije kategorija „ukupnog“ i „prisutnog“ stanovništva¹ 2001. i 2011. u odnosu na 1991. godinu, Grad Vukovar i sva četiri naselja koja kao administrativna jedinica ima u svojem teritorijalnom obuhvatu, u posljednja dva međupopisna razdoblja ima **ukupnu depopulaciju** kao trend brojčanog kretanja stanovništva, i to po relativnoj

¹ Osnovna pojašnjenja problema promjena u metodologijama posljednjih triju popisa stanovništva u Republici Hrvatskoj vidjeti u: Akrap (2014).

stopi koja je značajno iznad državnoga prosjeka.² Štoviše, tip intenziteta popisne promjene³ u svim je naseljima i u oba međupopisja, neovisno o konceptu utvrđivanja broja stanovnika, **regresivan**, i to na razini Grada Vukovara između 1991. i 2001. godine – tip *izumiranje* (najnegativniji tip intenziteta popisne promjene), a između 2001. i 2011. godine – tip *izumiranje* prema konceptu „ukupnog“ stanovništva, odnosno, tip *osrednja depopulacija* prema konceptu stanovništva u „zemlji“. Sva su naselja Grada Vukovara između 1991. i 2001. godine, prema oba koncepta utvrđivanja broja stanovnika, imala *izumiranje* kao tip intenziteta popisne promjene, prema konceptu „ukupnog“ stanovništva između 2001. i 2011. godine jedino naselje koje nije imalo tip *izumiranje* bila je Lipovača (*jaka depopulacija*), a prema konceptu stanovništva u „zemlji“ bila su to naselja Lipovača (*slaba depopulacija*) i Vukovar (*osrednja depopulacija*).

TABLICA 1. Promjena broja stanovnika Grada Vukovara 1991.–2011. prema konceptu „ukupnog“ stanovništva i stanovništva „u zemlji“

Godina	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika		Indeks promjene	
	„ukupan“	„u zemlji“	„ukupan“	„u zemlji“	„ukupan“	„u zemlji“
1991.	46.735	44.967	-	-	-	-
2001.	31.670	29.563	-15.065	-15.404	67,8	65,7
2011.	27.683	27.683	-3987	-1880	87,4	93,6

IZVOR: Popisi stanovništva 1991., 2001. i 2011., RZSRH, DZSRH, Zagreb.

² Prema objavljenim rezultatima popisa „ukupan“ broj stanovnika Hrvatske između 1991. i 2001. smanjen je za 7,2%, a stanovništva „u zemlji“ za 6,6%. U posljednjem međupopisju „ukupan“ broj stanovnika Hrvatske smanjen je za 3,4%, dok je kontingent stanovništva „u zemlji“ zabilježio demografski porast od 2,0%. Objedinjeno, između 1991. i 2011. Hrvatska je prema konceptu „ukupnog“ stanovništva depopulirala za 10,4%, a prema konceptu prisutnosti za 4,8%. O mogućim razlozima neočekivanog demografskog porasta stanovništva Hrvatske „u zemlji“ između 2001. i 2011. godine detaljnije u: Akrap (2014).

³ Tip intenziteta popisne promjene u Gradu Vukovaru u analiziranom razdoblju određen je prema klasifikaciji Ive Nejašmića (2005).

TABLICA 2. Broj stanovnika Grada Vukovara 1991., 2001. i 2011. prema konceptu „ukupnog“ stanovništva i stanovništva „u zemlji“ po naseljima

Godina	Broj stanovnika	Grabovo	Lipovača	Sotin	Vukovar	Grad Vukovar
1991.	„ukupan“	192	580	1324	44.639	46.735
1991.	„u zemlji“	188	554	1219	43.006	44.967
2001.	„ukupan“	149	426	969	30.126	31.670
2001.	„u zemlji“	143	393	896	28.131	29.563
2011.	„ukupan“	47	386	782	26.468	27.683
2011.	„u zemlji“	-	-	-	-	-

IZVOR: Popisi stanovništva 1991., 2001. i 2011., RZSRH, DZSRH, Zagreb.

Prirodna depopulacija

Drugi depopulacijski proces u kretanju stanovništva Grada Vukovara koji indiciraju podatci hrvatske vitalne statistike (prema konceptu prisutnosti ili stanovništva „u zemlji“⁴) jest **prirodna depopulacija**, tj. bioreprodukcijski trend u kojemu je broj umrlih stanovnika veći od broja živorođene djece. Kontinuirano prirodno smanjenje stanovništva prisutno je od 1998. godine. Od tada pa do 2015. u Gradu Vukovaru ukupno je živorođeno 4336 djece, a umrlo je 6586 osoba tako da je prirodni pad stanovništva iznosio čak -2250 stanovnika. Iako je od 1993. do 1997. godine, na godišnjoj razini, ukupan broj živorođene djece (874) bio nešto veći od ukupnoga broja umrlih stanovnika (725), i to za 149 osoba, ta činjenica nije značajnije utjecala na vrlo nepovoljan odnos između nataliteta i mortaliteta u Gradu Vukovaru⁴ kroz cjelokupno promatrano razdoblje (1991.–2015.), tijekom kojega je ukupno živorođeno 5549 djece, umrle su 7974 osobe tako da je ostvarena prirodna depopulacija od -2425, što predstavlja prosječan godišnji prirodni pad stanovništva od 101 stanovnika.

⁴ Treba na ovome mjestu upozoriti ili podsjetiti da je hrvatska vitalna statistika za bivša okupirana područja u Republici Hrvatskoj za razdoblje 1991.–1995./1997. godine necjelovita, tj. odnosi se samo na vitalna događanja prognanog stanovništva iz okupiranih naselja, a ne uključuje vitalna događanja stanovništva koje je ratni period provelo u njima. Matične knjige rođenih i umrlih iz bivših okupiranih naselja uglavnom nisu dostupne. To znači da prikazana vitalna statistika Grada Vukovara nije potpuna, odnosno, da ona podcjenjuje i broj živorođene djece i broj umrlih osoba. Koliko? Teško je kazati, ali se s priličnom vjerojatnošću može pretpostaviti da bi prirodno kretanje stanovništva Grada Vukovara i u razdoblju 1993.–1997. bilo negativno kada bismo raspolagali cjelovitom vitalnom statistikom, naročito ukupnim ratnim mortalitetom.

Negativno prirodno kretanje i opadajuću bioreprodukciju stanovništva Grada Vukovara najbolje indicira promjena/smanjenje vitalnog indeksa kao jednostavnog, ujedno i vrlo ilustrativnog pokazatelja reprodukcije stanovništva. Sa 107,7 koliko je iznosio posljednje prijeratne 1990., do 2015. godine smanjen je na svega 47,8, što je niže i od do tada najniže vrijednosti (48,7) zabilježene najteže ratne 1991. godine. Prosječna godišnja vrijednost vitalnog indeksa u razdoblju 1991.–2000. iznosila je 93,7, u razdoblju 2001.–2010. 67,3 te u razdoblju 2011.–2015. godine svega 57,8.⁵ Prosječna godišnja vrijednost vitalnog indeksa u razdoblju prirodne depopulacije (1998.–2015.) iznosila je skromnih 70,3, što znači da je u Gradu Vukovaru natalitet kao aktiva demografske bilance „pokrivao“ tek nešto više od 2/3 mortaliteta kao pasive demografske bilance, s tim da je u posljednjih pet godina broj živorođene djece bio gotovo upola manji od broja umrlih osoba. Takav odnos između rodosti i smrtnosti inducira u perspektivi značajne („mirnodopske“) demografske gubitke.

Pojava i trajanje prirodne depopulacije u Gradu Vukovaru usko su povezane s negativnim posljedicama rata u domeni visokog ratnog mortaliteta i depresiranog nupcijaliteta i nataliteta, ubrzanim starenjem stanovništva, jakom emigracijom te lošim gospodarskim i socijalnim prilikama (ne samo u Gradu Vukovaru nego i šire). Navedene posljedice ujedno su dominantan čimbenik daljnjeg jačanja denataliteta a time i prirodnog smanjenja stanovništva, što će produbiti debalanse u najvažnijim funkcionalnim dobnim skupinama bitnim za opću reprodukciju i bioreprodukciju te za ekonomsku aktivnost. Time demografski okvir društveno-gospodarskog razvoja Grada Vukovara poprima sve kritičnija obilježja, a to traži žurno djelovanje svih društvenih aktera.

⁵ Vrijednost vitalnoga indeksa koja je manja od 100 sugerira opadajuću, a veća od 100 proširenu bioreprodukciju stanovništva.

TABLICA 3. Prirodno kretanje stanovništva Grada Vukovara 1990.–2015. godine

Godina	Broj živorođenih	Broj umrlih	Prirodna promjena	Vitalni indeks
1990.	379	352	27	107,7
1991.	258	530	-272	48,7
1992.	81	133	-52	60,9
1993.	141	115	26	122,6
1994.	128	113	15	113,3
1995.	129	120	9	107,5
1996.	182	157	25	115,9
1997.	294	220	74	133,6
1998.	260	291	-31	89,3
1999.	240	321	-81	74,8
2000.	244	347	-103	70,3
2001.	243	325	-82	74,8
2002.	238	360	-122	66,1
2003.	209	352	-143	59,4
2004.	243	368	-125	66,0
2005.	250	384	-134	65,1
2006.	253	361	-108	70,1
2007.	245	365	-120	67,1
2008.	276	382	-106	72,3
2009.	264	397	-133	66,5
2010.	254	390	-136	65,1
2011.	226	358	-132	63,1
2012.	247	392	-145	63,0
2013.	221	388	-167	57,0
2014.	216	372	-156	58,1
2015.	207	433	-226	47,8

IZVOR: Vitalna statistika Republike Hrvatske, Priopćenja o prirodnom kretanju stanovništva, DZSRH, Zagreb (www.dzs.hr).

Emigracijska depopulacija

Demografska analiza ukupnog kretanja stanovništva Grada Vukovara u promatrana dva i pol desetljeća indicira da je, uz ukupno i prirodno smanjenje stanovništva, prisutan i treći depopulacijski proces, a to je **emigracijska depopulacija**. To znači da se Grad Vukovar demografski prazni i mehaničkim putem, tj. iseljavanjem brojnijim od doseljavanja. Navedenu tvrdnju potkrijepit ćemo na dva načina:

- *prvo*, analitičko-vitalnom metodom (tablica 4), odnosno, izračunom/procjenom grube migracijske bilance i određivanjem tipa općeg kretanja stanovništva u razdoblju od 1991. do 2011. godine prema konceptu prisutnosti (stanovništva „u zemlji“); i
- *drugo*, prikazom i interpretacijom podataka migracijske statistike pri čemu je usporediva vremenska serija podataka uspostavljena za razdoblje 2001.–2015. godine.

Izračunom grube migracijske bilance (tablica 4) utvrđeno je da je u promatrana dva međupopisna razdoblja migracijska bilanca bila negativna; u prvom međupopisju (1991.–2001.) iznosila je -15.061 stanovnika (ili -33,5%), a u drugom međupopisju (2001.–2011.) -559 stanovnika (ili -1,9%). To znači da je u dvadeset godina procijenjeni „višak“ iseljenih nad doseljenima u Gradu Vukovaru dosegao -15.620 osoba (ili -34,7%). Tip općeg kretanja stanovništva u oba međupopisna razdoblja je E4 ili *trend izumiranje*. Riječ je o četvrtom, najnepovoljnijem trendu kretanja stanovništva koji snažno ukazuje na izrazitu egzodusna obilježja populacijske dinamike i demografskog razvoja općenito, tj. na populacijski gledano „periferijski“ položaj Grada Vukovara u odnosu na demografski „centar“ Hrvatske (Živić, 2011).

Usporedimo li vrijednosti prirodne promjene (tj. prirodnoga pada stanovništva) i procijenjene grube negativne migracijske bilance proizlazi da je između 1991. i 2001. ukupna depopulacija značajno više bila determinirana emigracijskom (97,8%) nego prirodnom depopulacijom (2,2%), a da je između 2001. i 2011. godine na ukupnu depopulaciju više utjecalo prirodno (70,3%) nego mehaničko smanjenje stanovništva (29,7%). Ukupno je od 1991. do 2011. godine apsolutno smanjenje broja stanovnika u Gradu Vukovaru prema konceptu prisutnosti (stanovništva „u zemlji“) iznosilo -17.284, što je rezultat prirodnoga pada od -1664 te mehaničkoga smanjenja od čak -15.620 stanovnika. To znači da je ukupno kretanje stanovništva u Gradu Vukovaru u posljednja dva međupopisna razdoblja dominantno bilo pod utjecajem negativne migracijske bilance (90,4%) ili većeg iseljavanja od doseljavanja i da ga karakterizira tip E4 općeg kretanja, tj. *trend izumiranje* stanovništva. Drugim riječima, iako Grad Vukovar temeljem podataka službene popisne i vitalne (demografske) statistike gubi stanovništvo i prirodnim i mehaničkim putem, ono je trenutačno više posljedica brojčano vrlo jake

emigracije. No, može se očekivati da će u godinama/desetljećima koja dolaze negativni trendovi u bioreprodukciji stanovništva postajati sve značajnijim činiteljem ukupne demografske dinamike. Naime, u uvjetima niske rodosti, kao i prethodno značajnijih gubitaka stanovništva iseljavanjem, zamjetno ostarjela dobna struktura vukovarske populacije generirat će postupno sužavanje potencijalnog emigracijskog kontingenta. To ne znači da će iseljavanje biti zaustavljeno nego da će broj iseljenih postupno biti sve manji, ali s većim demografskim, društvenim i gospodarskim posljedicama jer će emigracijom biti zahvaćeni ionako sve malobrojniji reproduktivni i radnosposobni kontingenti vukovarske gradske populacije.

TABLICA 4. Radna tablica za izračun migracijske bilance stanovništva Grada Vukovara u razdoblju 1991.–2011. godine prema konceptu prisutnosti (stanovništva „u zemlji“)

Međupopisno razdoblje	Promjena broja stanovnika		Prirodna promjena		Migracijska bilanca	
	Apsolutna	Relativna	Apsolutna	Relativna	Apsolutna	Relativna
1991.–2001.	-15.404	-34,3	-343	-0,8	-15.061	-33,5
2001.–2011.	-1880	-6,4	-1321	-4,5	-559	-1,9
1991.–2011.	-17.284	-38,4	-1664	-3,7	-15.620	-34,7

Dostupni podatci migracijske statistike,⁶ iako necjeloviti i nepouzdana,⁷ mogu poslužiti samo kao aproksimativni indikator mehaničkog kretanja stanovništva u

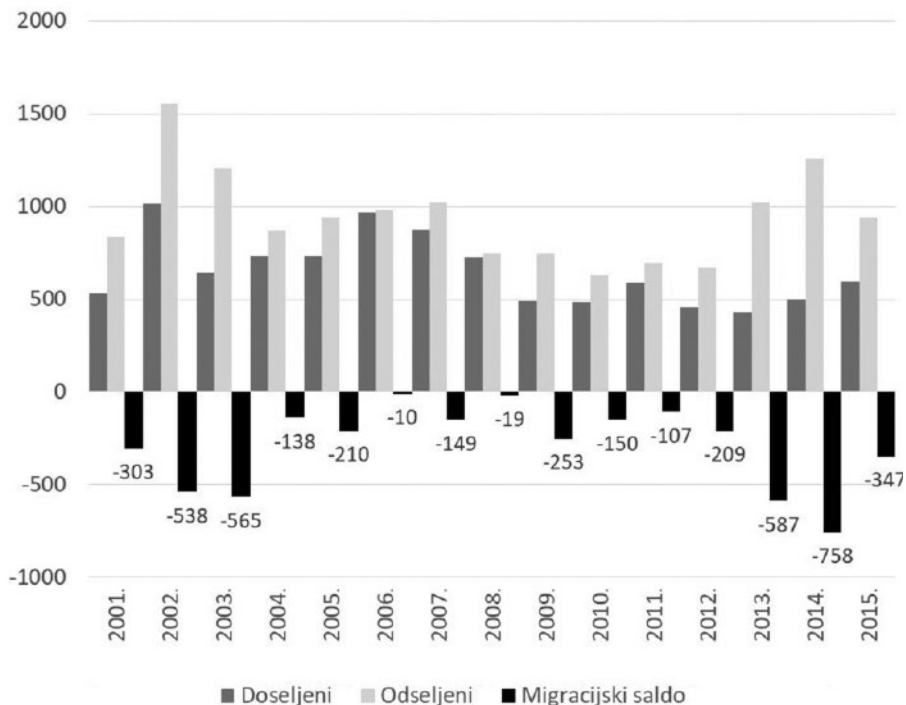
⁶ Izvor: Doseljeni/odseleni po gradovima/općinama Vukovarsko-srijemske županije 2001.–2015., Interna obrada, DZSRH, Zagreb, 2016.

⁷ Migracijska statistika koju na godišnjoj razini objavljuje Državni zavod za statistiku RH temelji se na podacima Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) o prijavi/odjavi prebivališta/boravišta u Republici Hrvatskoj u jednoj kalendarskoj godini. Zakonsko uporište tih podataka jest Zakon o prebivalištu (*Narodne novine* 144/2012) u kojemu su, među ostalim, definirane obveze hrvatskih građana pri preseljavanju unutar državnoga teritorija kao i pri iseljavanju iz Hrvatske, odnosno, doseljavanju u Hrvatsku. Dok su objavljeni podatci koji se odnose na unutarnju migraciju (preseljavanja unutar Hrvatske) uglavnom pouzdani, dotle su podatci vanjske migracije manjkavi, necjeloviti, a time i nedovoljno vjerodostojni. Naime, iako postoji zakonska obveza da se pri trajnom ili privremenom iseljavanju iz Hrvatske odjavi prebivalište (članak 3. Zakona o prebivalištu), određeni broj hrvatskih građana, unatoč prekršajnoj odgovornosti (članak 16. Zakona o prebivalištu), to još uvijek ne čini, pa je stvarni broj iseljenih sigurno veći od broja koji se iskazuje u priopćenjima Državnoga zavoda za statistiku. Koliko je veći, teško je egzaktno utvrditi. Također, kod broja doseljenih iz inozemstva ostaje otvorena mogućnost da nije riječ o stvarnim doseljenicima nego samo o (fiktivnoj) prijavi prebivališta u Hrvatskoj kako bi se ostvarile neke pogodnosti (stjecanje državljanstva i slično). To je bilo puno češće u ratnim godinama, ali ne treba ni danas posve isključiti mogućnost da se u iskazanom broju doseljenih kriju i fiktivni doseljenici.

Gradu Vukovaru u razdoblju 2001.–2015. godine (slika 1). Prema njima⁸ na teritorij administrativnog Grada Vukovara u naznačenom razdoblju doseljeno je ukupno 9775 osoba, od kojih iz drugih gradova/općina Vukovarsko-srijemske županije 5111 (52,3%), iz drugih županija Republike Hrvatske 3918 (40,1%) te iz inozemstva 746 (7,6%). U istom su se razdoblju iz Grada Vukovara odselila 13.172 stanovnika: 3976 (28,2%) prema drugim gradovima/općinama Vukovarsko-srijemske županije, 7508 (53,2%) prema drugim hrvatskim županijama te 2632 (18,6%) prema inozemstvu. Konačno, neto migracijski saldo (razlika između broja doseljenih i iseljenih, tj. broja onih koji su prijavili u odnosu na one koji su odjavili prebivalište) Grada Vukovara u razdoblju 2001.–2015., na temelju naprijed prezentiranih podataka, bio je negativan (-4371), s tim da je unutaržupanijski migracijski saldo, razumljivo i očekivano, bio pozitivan (1135), dok je migracijski saldo prema drugim hrvatskim županijama kao i prema inozemstvu bio negativnog predznaka; u prvom slučaju iznosio je -3590, a u drugom -1886 stanovnika. Osim navedenog, potrebno je naznačiti da je negativan migracijski saldo s drugim hrvatskim županijama i s inozemstvom na godišnjoj razini bio kontinuirano negativan, a da je u kontekstu unutaržupanijskih preseljavanja negativan bio 2001., 2002. i 2013. godine, dok je u ostalim analiziranim godinama imao obilježja pozitivnog trenda. Iz prikazanih podataka proizlazi da Grad Vukovar, u kontekstu unutaržupanijskih migracija, i dalje ima koncentrirajuća obilježja, tj. da je i dalje privlačan za stanovništvo iz užeg i šireg okruženja (Vukovarsko-srijemska županija). No, u odnosu prema drugim hrvatskim županijama te prema inozemstvu Grad je u mnogo nepovoljnijoj poziciji. Stoga je unutaržupanijska pozitivna migracijska bilanca proteklih 15 godina uspjela tek dijelom kompenzirati ukupne gubitke stanovništva zbog negativne migracijske bilance koju Grad ima s inozemstvom i s drugim županijama u Republici Hrvatskoj.

⁸ Treba napomenuti da navedeni podatci u ovom istraživanju ne uključuju preseljavanja između pojedinih naselja unutar Grada Vukovara.

SLIKA 1. Migracijski saldo stanovništva Grada Vukovara u razdoblju 2001.–2015. godine

Demografsko starenje

Uz naprijed navedene negativne (**depulacijske**) procese u ukupnom, prirodnom i mehaničkom kretanju stanovništva Grada Vukovara od 1991. do 2011./2015. godine, suvremena (i buduća) demografska obilježja Grada u velikoj mjeri determinira četvrti, krajnje nepovoljan strukturno-demografski proces, a to je **starenje stanovništva**. Demografsko starenje je posljedica sve nepovoljnijih promjena u strukturi stanovništva prema dobi (i spolu) kao odraz dosadašnjih i trenutnih negativnih trendova u bioreprodukciji (nizak natalitet), brojčano jake selektivne emigracije (iseljava se uglavnom stanovništvo u mlađoj i srednjoj zreloj dobi koja je s obzirom na fertilitet i radnu sposobnost najpovoljnija životna dob) te velikih gubitaka stanovništva izazvanih ratnom agresijom 1990-ih godina, napose stanovništva u vojno-obvezatnoj dobi.

Važnost strukture stanovništva po dobi u demografskim analizama proizlazi iz zakonitosti demografskog razvoja prema kojemu su promjene u dobnoj strukturi vodeći čimbenik sadašnjeg i budućeg demografskog razvoja kako u domeni ukupnog, prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva tako i u domeni razvoja bioloških i

društvenih demografskih struktura u najširem smislu riječi (Wertheimer-Baletić, 1999; Živić, 2014).

Proces **demografskog starenja**, koji ima izrazito dugoročna obilježja kako u svojem nastanku tako i s obzirom na učinke, indiciraju osnovni pokazatelji dobnog sastava stanovništva (tablica 5).⁹ Uvodno treba upozoriti da zbog promijenjene metodologije popisa ne postoji potpuna usporedivost dobnog sastava,¹⁰ naročito glede utvrđivanja intenziteta međupopisne promjene (apsolutne i relativne) broja stanovnika u pojedinoj velikoj ili funkcionalnoj dobnj skupini. Ipak, barem na razini orijentacijske reprezentativnosti korisno je istaknuti da je između 1991. i 2011. godine broj mladog stanovništva (do 14. godine) smanjen sa 9337 na 3872 ili za 58,5%, broj zrelog stanovništva (od 15. do 64. godine) sa 32.688 na 18.367 ili za 43,8%, dok je broj starog stanovništva (65 godina i stariji) povećan sa 4096 na 5444 ili za čak 32,9%. Podsjećamo da je između 1991. i 2011., prema konceptu „ukupnog“ stanovništva, broj stanovnika u Gradu Vukovaru smanjen za 40,8%. Imajući u vidu taj podatak možemo dramatičnim ocijeniti iskazanu međupopisnu promjenu prema velikim dobnim skupinama, naročito u kontekstu jakog porasta broja starih dobnih kohorti (za trećinu). Ujedno, ovako naglašeno diferencirani brojčani razvoj velikih dobnih skupina determinirao je i vrlo nepovoljnu (poremećenu) strukturu u kojoj je koeficijent mladosti (relativan udio mladog u ukupnom stanovništvu) smanjen sa 20,0 na samo 14,0, a koeficijent starosti (relativan udio starog u ukupnom stanovništvu) povećan sa 8,8 na čak 19,7.¹¹ To znači da je u Gradu Vukovaru, prema popisu iz 2011. godine, gotovo svaki peti stanovnik stariji od 65 godina, a da se u predferilnoj i predradnoj dobi (do 14. godine života), koja će u budućnosti nositi demografski, društveni i gospodarski razvoj i napredak Grada, nalazi svega desetina vukovarske populacije. Što će to za demografski i gospodarski razvoj značiti za 10 do 15 godina kada ti sve malobrojniji naraštaji uđu u reprodukcijisku i radnoaktivnu dob pitanje je koje će dominirati u procjeni negativnih učinaka depopulacije u najširem smislu te riječi, i na koje će trebati što prije i što cjelovitije ponuditi primjeren i prihvatljiv odgovor. Riječ je o demografskim,

⁹ Struktura stanovništva Grada Vukovara po dobi prema popisima 1991., 2001. i 2011. godine dana je prema sljedećim velikim (funkcionalnim) skupinama (kohortama ili kontingentima): mlado stanovništvo do 14. godine, zrelo stanovništvo od 15. do 64. godine i staro stanovništvo starije od 65. godine života. Prema toj podjeli izračunati su koeficijenti mladosti, starosti i dobnosti te indeks starenja.

¹⁰ Naime, iz popisa stanovništva 1991. i 2001. raspoložemo samo dobnom strukturom prema konceptu „ukupnog“ stanovništva, a ne i prema konceptu stanovništva „u zemlji“.

¹¹ Uobičajeno se smatra da proces demografskog starenja počinje kada koeficijent starosti premaši vrijednost 12 ili 12% u ukupnom stanovništvu.

društvenim, socijalnim, gospodarskim, pa i političkim izazovima koji nadilaze lokalne okvire vukovarske zajednice.

Prema tipologiji dobnog sastava stanovništva (Nejašmić, 2005), Grad Vukovar je 1971. imao tip *starost*, 2001. tip *duboka starost*, a 2011. godine tip *vrlo duboka starost* (Živić, 2014), što je samo još korak do najnepovoljnijeg tipa dobnog sastava (*izrazito duboka starost*).

TABLICA 5. Odabrani indikatori strukture stanovništva Grada Vukovara prema dobi po popisima 1991., 2001. i 2011. godine

Indikatori	1991.	2001.	2011.
Koeficijent mladosti	20,0	14,4	14,0
Koeficijent starosti	8,8	15,9	19,7
Indeks starenja	43,9	110,2	140,6
Koeficijent ukupne dobnе ovisnosti	41,1	43,6	50,7
Koeficijent dobnе ovisnosti mladih	28,6	20,8	21,1
Koeficijent dobnе ovisnosti starih	12,5	22,9	29,6
Prosječna starost	35,7	40,5	43,8

IZVOR: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882, DZSRH, Zagreb, 1994.; Popisi stanovništva 2001. i 2011., DZSRH, Zagreb (www.dzs.hr).

Relativno jednostavan, ali iznimno pouzdan pokazatelj dosegnute razine demografskog starenja jest indeks starenja. On je od 1991. do 2011. godine porastao sa 43,9 na 140,6, što upućuje na izrazitu ostarjelost vukovarskog stanovništva.¹² Jer, na 100 stanovnika u dobi do 14. godine dolazi već više od 140 stanovnika starijih od 65. godine života. Riječ je o trendu/procesu koji implicira inverziju dobnog sastava, na što snažno upozoravaju i piramide starosti za 2001. i 2011. godinu (slike 2 i 3); sve uža baza piramide, koja se širi što se više pomičemo u stariju životnu dob osnovno je obilježje „piramide“ koja to više nije. Tako je već iz rezultata popisa 2011. godine razvidno da je stanovništvo starije od 75. godine života (2430) gotovo dvostruko brojnije od djece u dobi do 4. godine života (1301).

Navedeni indikatori jasno ukazuju na trend ukupnog starenja stanovništva Grada Vukovara. No, detaljniji uvid u rezultate popisa stanovništva pokazuje da je uz ukupno

¹² Uobičajeno se smatra da proces demografskog starenja počinje kada indeks starenja premaši vrijednost 40.

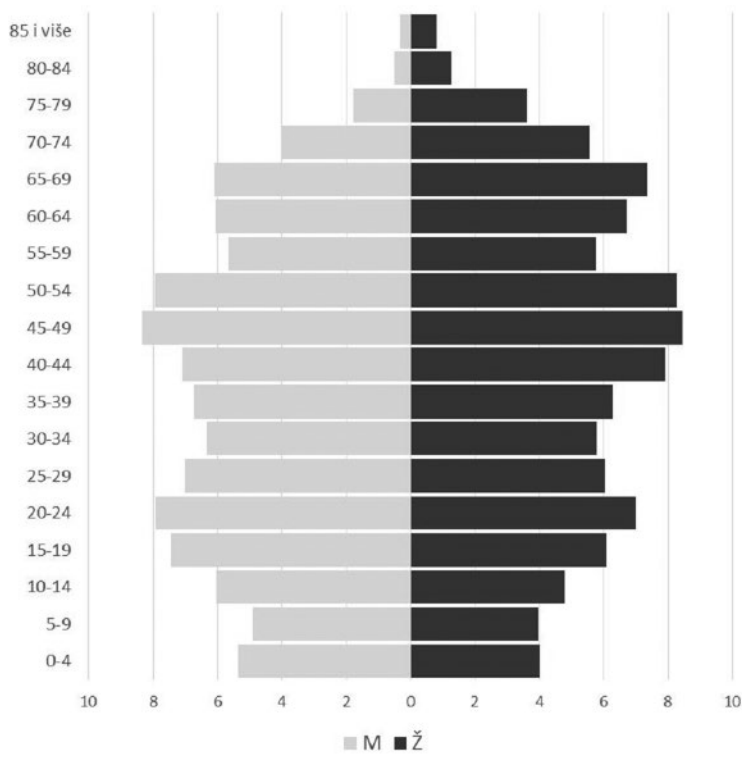
starenje prisutno i parcijalno starenje, tj. jačaju debalansi u dobnoj strukturi i prema različitim funkcionalnim dobnim kontingentima. U tom kontekstu posebno zabrinjavaju sve nepovoljniji odnosi između velikih dobnih skupina prema fertlnosti i radnoj sposobnosti, jer upravo o njima ovise današnji ali i budući trendovi u bioreprodukciji s jedne strane, kao i dinamici radne snage s druge strane (Živić, 2011, 2014). Na ovom ćemo mjestu tek upozoriti na problem reprodukcije radnog kontingenta koji ima jasne demografske uzroke, ali i šire gospodarske implikacije. Naime, formiranje kontingenta radnosposobnog stanovništva (od 15. do 59. godine za žene, odnosno, od 15. do 64. godine za muškarce) koji čini više od 90% radnoaktivnog stanovništva ili radne snage, pod izravnim je utjecajem bioreprodukcije, napose kretanja nataliteta. O broju živorođene djece ovisi obujam stanovništva u predradnoj dobi (do 14. godine života) te priljev mladog stanovništva u radnosposobnu dob. Broj stanovništva u radnosposobnoj dobi izravno determinira veličinu i strukturu radne snage, a time onda utječe i na ukupnu ekonomsku aktivnost stanovništva, na što, uz demografske, utječu i gospodarski činitelji. Ukoliko je odljev stanovništva iz radnosposobne dobi veći od priljeva stanovništva u tu dob, onda je prisutna opadajuća reprodukcija radnoga kontingenta što u dugoročnom smislu za posljedicu može imati deficit radne snage. To više ako je mehaničko kretanje negativno, odnosno, ako su prisutni gubici stanovništva emigracijom. Tada se u uvjetima niskog nataliteta i povećanog iseljavanja kontingent radnosposobnog i radnoaktivnog stanovništva ne može obnavljati vlastitim demografskim potencijalima. U tom slučaju u prvi plan dolazi pitanje imigracije kojom bi se (kratkoročno) mogli/trebali riješiti nagomilani demografski problemi, a koja, treba to priznati, ima i „druhu stranu medalje“, a tiče se izazova moguće supstitucije stanovništva.

Izračunati indikatori reprodukcije radnog kontingenta¹³ za Grad Vukovar prema rezultatima popisa 1991., 2001. i 2011. godine nedvojbeno upozoravaju na značajno pogoršanje stanja i na predvidive poremećaje u broju radne snage u budućnosti. Godine 1991. koeficijent ulaska u radnu dob iznosio je 10,79, koeficijent izlaska iz radne dobi 7,75, a koeficijent zamjene 139,6 pa je bila prisutna *proširena reprodukcija radnoga kontingenta*. Već u popisu iz 2001. godine primjetna je radikalna promjena smjera u formiranju radnog kontingenta. Naime, koeficijent ulaska u radnu dob smanjen je na 7,73, koeficijent izlaska iz radne dobi povećan je na 9,26, a koeficijent zamjene smanjen je na 83,48, što upućuje na *opadajuću reprodukciju radnog kontingenta*. Drugim riječima, iz radne dobi izlazi više stanovnika nego što ulazi u radnu dob (zamjena je iznosila -336 stanovnika).

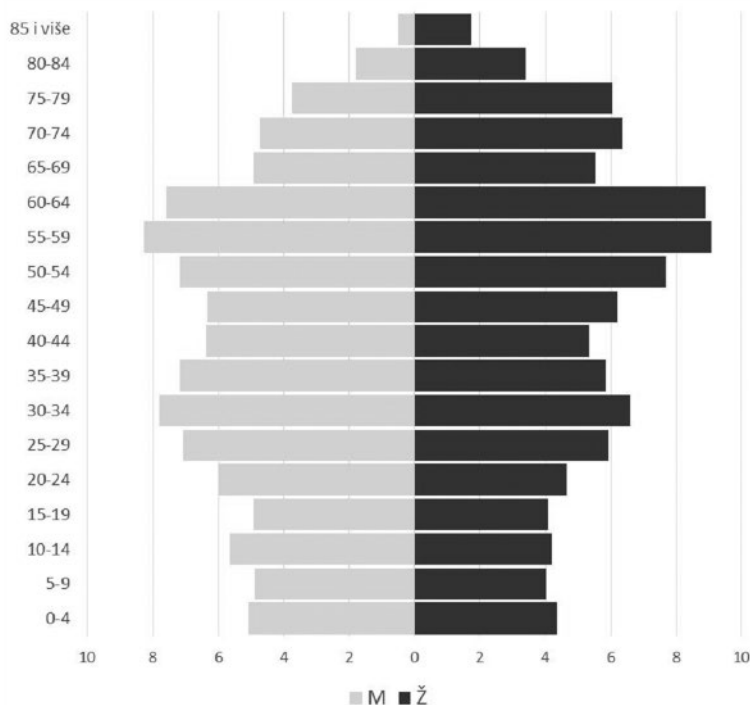
¹³ Kontingent priljeva u radnosposobnu dob čini stanovništvo od 10. do 14. godine života, a kontingent odljeva iz radnosposobne dobi čini stanovništvo od 60. do 64. godine života.

Sve intenzivniju *opadajuću reprodukciju radnog kontingenta* indiciraju i rezultati popisa iz 2011. godine. Prema njima koeficijent ulaska u radnu dob iznosio je 7,22, koeficijent izlaska iz radne dobi iznosio je 12,32, a koeficijent zamjene svega 58,62. To znači da broj osoba koje ulaze u radnu dob nadomjesti svega nešto više od polovice stanovništva koje izlazi iz radne dobi. Zamjena u reprodukciji radnog kontingenta je negativna (-950 stanovnika). Dugoročno, riječ je o izrazito nepovoljnom trendu, poglavito imamo li na umu činjenicu da iz radne dobi izlaze brojniji naraštaji rođeni u kompenzacijskom razdoblju povećanog nataliteta nakon 2. svjetskog rata, dok u radnu dob pristižu sve malobrojniji naraštaji iz razdoblja vrlo niskog nataliteta. To sa stajališta formiranja demografskih okvira društveno-gospodarskog razvoja/napretka nije povoljno, pače, implicira buduće nove poremećaje u obujmu (pa i strukturi) radne snage.

SLIKA 2. Piramida starosti stanovništva Grada Vukovara prema popisu 2001. godine

SLIKA 3. Piramida starosti stanovništva Grada Vukovara prema popisu 2011. godine

Umjesto zaključka

Odabrani podatci i izračunati pokazatelji popisne, vitalne i migracijske statistike Grada Vukovara u posljednja dva i pol desetljeća, koji su u širem društveno-političkom i gospodarskom smislu uokvireni srbijanskom oružanom agresijom i okupacijom (1991.–1997.), dvogodišnjim formalnim razdobljem mirne reintegracije (1996.–1998.) te poslijeratnom obnovom, povratkom i razvojem (1998.–2015.), u demografskom kontekstu, nažalost, pokazuju izrazito negativna razvojna obilježja. „Vukovar i njegovi stanovnici bili su prije dvadesetak godina suočeni s ljudskim stradanjima, demografskim gubicima i materijalnim razaranjima koji se ne pamte u njegovoj dugoj prošlosti bogatoj različitim događajima. Ratna kataklizma, koja je Vukovaru donijela tisuće mrtvih, ranjenih, nasilno odvedenih, zatočenih, nestalih, prognanih i izbjeglih osoba, kao i veliku izravnu materijalnu štetu procijenjenu na desetak milijardi kuna, gotovo je u cijelosti izbrisala povijesnu, kulturnu i sakralnu baštinu toga grada“ (Žanić, Kufrin i Živić, 2016: 249). Suvremeno demografsko stanje (proces, trendovi, odnosi i strukture) bremenito je brojnim problemima koji su, razumljivo, znatnim dijelom posljedica demografskih

ratnih gubitaka u Domovinskom ratu, kako u domeni ratnoga mortaliteta, tako u apsolutnom smislu još i više u domeni prisilnih ratnih migracija, odnosno, relativno slabijeg povratka iz progonstva/izbjeglištva.¹⁴ Naime, „u napadima na Vukovar, a naročito neposredno po njegovoj okupaciji od pripadnika JNA i srpskih snaga, nad hrvatskim braniteljima i civilnim stanovništvom počinjeni /su/ brojni zločini pojedinačnih i masovnih likvidacija i etničkoga čišćenja nesrpskog stanovništva, namjernog uništavanja grada i onemogućivanja života njegovim stanovnicima uz nasilno mijenjanje demografskih struktura, namjernog i sustavnog uništavanja elemenata povijesne i kulturne baštine te zatiranja sjećanja“ (Žanić, Kufrin i Živić, 2016: 249).

Dio loše demografske slike Grada posljedica je i nekih prijeratnih, sve nepovoljnijih demografskih procesa i trendova koji su zahvaljujući ratu osnažili i ubrzali depopulaciju u svim njezinim vidovima. To se posebno odnosi na pojavu i produbljenje opadajuće bioreprodukcije te opće reprodukcije stanovništva koja unatrag dva desetljeća ima regresivna obilježja. Prirodni pad stanovništva progredirao je njegovo starenje. A loše ekonomske prilike ne samo na lokalnoj nego i na nacionalnoj razini ojačale su emigracijske tokove koji, vjerojatno trajno, odnose najvitalniji dio vukovarske populacije. To znači da je početkom 1990-ih došlo do snažnog zaokreta u demografskom razvoju Grada Vukovara, koji je od prvog modernog popisa stanovništva iz 1857. do 1991. godine uglavnom imao dinamičan, relativno ujednačen i pozitivan demografski razvoj (Wertheimer-Baletić, 1993; Živić, 2007, 2011), a što se u brojčanom smislu najjasnije očitovalo u snažnom i gotovo kontinuiranom porastu broja stanovnika. Demografski porast Vukovara osobito je bio izražen kroz drugu polovinu 20. stoljeća, napose od popisa 1948. do popisa 1971. godine, što je posljedica snažne industrijalizacije grada, a deagrarizacije i deruralizacije njegovog užeg i šireg okruženja, uz brojno doseljavanje nove radne snage (iz drugih dijelova Hrvatske, BiH, Srbije, pa i Makedonije) koja je popunjavala manjkove na tržištu rada (Wertheimer-Baletić, 1993). Demografski učinci tih modernizacijskih procesa ne ogledaju se samo u populacijskoj dinamici nego i u razvoju demografskih struktura, naročito ekonomske i etničke. Ipak, treba upozoriti da su od početka 1970-ih postali vidljiviji sve nepovoljniji trendovi u kretanju i razvoju stanovništva Grada Vukovara. No, preokret – kako smo već istaknuli – nastupa 1991. godine, jer se od tada, na temelju popisne, vitalne i migracijske statistike, za Grad Vukovar precizno indiciraju depopulacijski procesi/trendovi u svim dinamičkim i strukturnim aspektima demografskog razvoja. Razmjeri utjecaja rata kao i drugih endogenih i egzogenih čimbenika na današnju demografsku sliku Grada Vukovara zorno se možda

¹⁴ Detaljnije o problematici utvrđivanja, kvantifikacije i bilanciranja demografskih ratnih gubitaka Grada Vukovara u Domovinskom ratu vidjeti u: Živić (2008, 2012).

najbolje ocrtavaju u podatku da je Grad Vukovar prema popisu iz 2011. imao manje stanovnika nego 1971. godine.

Dakako, u tom se kontekstu opravdano postavljaju sljedeća pitanja:

- *prvo*, koji su to najvažniji egzogeni razvojni okviri koji i dalje determiniraju nepovoljno demografsko stanje u Gradu Vukovaru? i
- *drugo*, što i kako treba poduzeti da se trenutačna prilično siva demografska slika Grada rekonstruira vedrijim tonovima koji će dati više svjetla i na perspektive ukupnog razvitka Vukovara u razdobljima koja dolaze?

Odgovori na ta pitanja zahtijevaju od svih aktera na društvenoj, političkoj i gospodarskoj sceni Vukovara (Vukovarsko-srijemske županije i Republike Hrvatske) obazriv i strpljiv pristup, veliku odgovornost i što širu usuglašenost barem kada su u pitanju najvažnije smjernice budućega razvoja. Jer, demografske su promjene posljedica ali i funkcija društveno-gospodarskog razvoja/napretka. Negativni trendovi u domeni demografskog razvoja vrlo brzo se manifestiraju kao nepovoljni procesi u društveno-gospodarskom vidu i *vice versa*.

Mogući jedinstven odgovor na ta pitanja mogli bismo koncipirati na sljedeći način. Nedostatak jasne i dugoročne strategije poslijeratnog razvoja Hrvatske onemogućilo je i pravilno vrednovanje i korištenje onih komparativnih razvojnih prednosti Vukovara koje ipak nisu uništene ili otuđene u ratu. To se, prije svega, odnosi na valorizaciju dunavskog plovnog puta i tranzitnog geoprometnog položaja Vukovara, pri čemu oba daleko nadilaze lokalni i nacionalni značaj odnosno imaju širi regionalni pa i europski značaj. Premda je hrvatska država uložila znatne financijske i druge napore u poslijeratnu obnovu Vukovara i revitalizaciju njegove infrastrukture u najširem smislu riječi, ipak je, može se s ovim vremenskim odmakom kazati, izostala jasnija i dugoročnija vizija razvoja koja bi na realnim temeljima iskoristila sve ono što Vukovar i njegovo područje imaju, a to nisu samo prirodni resursi nego nadasve ljudski i socijalni kapital, nakupljeno znanje i entuzijazam da se Grad i njegovo gospodarstvo mogu izdići iz ratnoga pepela i da se današnjim i budućim naraštajima može osigurati mirna i sigurna budućnost, bez lomova, sukoba i stradanja. U tom smislu uglavnom su izostale značajnije i sveobuhvatnije mjere i aktivnosti koje su trebale osigurati uvjete za o(p)stanak domicilnog stanovništva, ali i potaknuti priljev ljudi, kapitala i znanja sa strane. I to nije samo pitanje radnih mjesta i zapošljavanja nego i drugih dimenzija zadovoljenja životnih potreba, odnosno, zadovoljavajuće razine kvalitete života. To više jer se upravo demografija Vukovara postavlja kao najvažniji destabilizacijski čimbenik društvene stabilnosti i gospodarskog napretka Grada. Duboko poremećeni demografski odnosi i strukture ne mogu i neće poticajno djelovati na razvoj i napredak Grada, pače, jesu i bit će još

više ozbiljan uteg stabilnosti i sigurnosti u najširem smislu riječi. Naravno, ako se ne poduzmu krupni, možda i radikalni koraci u podizanju razine bioreprodukcije, usporavanju iseljavanja i poticanju povratka/doseljavanja u Grad. Odgovornost za to ponajprije ima država, ali i lokalna zajednica. Navedeno nameće i potrebu sveobuhvatnijeg znanstvenog (empirijskog) istraživanja elemenata kvalitete života, kao i izradu realnije strategije razvoja Grada Vukovara koja ne smije biti „popis želja“ nego vizija razvoja s mjerljivim i ostvarivim ciljevima u kratkoročnom, srednjoročnom i dugoročnom smislu.

Važno je upozoriti da je poslijeratni razvoj Vukovara bio opterećen i društvenim posljedicama agresije i rata, koje su se ponajviše očitovale u sporoj obnovi međuljudskog i međuetničkog povjerenja, koji su bili značajno narušeni ratom i počinjenim zločinima. Priznali mi to ili ne, ali jedino uspostavom stabilnog društvenog okvira možemo funkcionalnim učiniti mjere koje idu za podizanjem životnoga standarda i kvalitete života te demografske stabilnosti. Ne izgradimo li nove socijalne odnose koji će se temeljiti na međusobnom povjerenju i uvažavanju, utvrđivanju istine o onome što se dogodilo 1991. godine i poslije, a napose na otkrivanju i kažnjavanju onih koji su zločine planirali, organizirali i proveli, teško možemo osigurati uspjeh zajedničkim nastojanjima da se Gradu vrati društveni i gospodarski život i mir kakav on i njegovi stanovnici doista zaslužuju.

Pri planiranju budućnosti svakako treba poći i od sljedećeg pitanja – Koliko uopće stanovnika u Gradu Vukovaru živi danas? Jer, poznavanje realnog demografskog stanja u Gradu osnovnom je analitičkom pretpostavkom za svaku vrstu prostornog planiranja i strateškog usmjerenja. Nažalost, nije moguće dati nedvosmislen i precizan odgovor na to pitanje; moguće je, doduše, procijeniti broj stanovnika, ali i on će nas tek približiti stvarnom stanju. S obzirom na to da Hrvatska (neopravdano) nema registar stanovništva, svaka procjena ili projekcija budućeg demografskog razvoja mora poći od podataka dobivenih popisima stanovništva, a oni su – kako smo već istaknuli – nedovoljno pouzdani zbog promijenjene popisne metodologije¹⁵ i smanjene međupopisne usporedivosti. Dakako, u procjene i projekcije uključujemo i vitalnu statistiku

¹⁵ Samo za ilustraciju uzmimo rezultate popisa 2001. godine. Prema njima u Gradu Vukovaru, u kritičnom trenutku popisa (31. ožujka/1. travnja) živjelo je ukupno 31.670 stanovnika. Prema konceptu prisutnosti ili stanovništva „u zemlji“ u Gradu su živjela 29.563 stanovnika, što znači da je prema tada važećoj metodologiji u inozemstvu popisano 2107 osoba. No, dio kontingenta prisutnog stanovništva u kritičnom trenutku popisa stvarno nije živjelo u Vukovaru, ali je u obradi rezultata uključeno u ukupan broj stanovnika Grada. Riječ je o 8408 osoba koje su u vrijeme popisa još uvijek bile u prognaničkom statusu i (stvarno) živjele u drugim dijelovima Hrvatske, a što je činilo čak 26,5% „ukupnog“, odnosno, 28,4% „prisutnog“ stanovništva Grada Vukovara. Drugim riječima, službeni broj stanovnika Grada Vukovara u popisu 2001. godine ne odražava stvarno brojčano stanje, tj. broj onih koji su u trenutku popisa stvarno živjeli u četiri naselja administrativnog Grada Vukovara bio je zamjetno manji od objavljenog ili službenog podatka.

kao i migracijsku statistiku, koja je također upitne vjerodostojnosti. No, apstrahiramo li od navedenih metodoloških poteškoća te polazeći od dostupnih podataka popisne, vitalne i migracijske statistike, možemo procijeniti broj stanovnika Grada Vukovara u 2015. godini na sljedeći način:

- Prema popisu iz 2011. godine u Gradu Vukovaru živjelo je 27.683 stanovnika.
- U razdoblju 2011.–2015. u Grad Vukovar doselilo se iz drugih gradova/općina Vukovarsko-srijemske županije, iz drugih hrvatskih županija te iz inozemstva 2575 osoba.
- U razdoblju 2011.–2015. godine u Gradu Vukovaru živorođeno je 1117 djece.
- **Ukupno na strani demografske aktive u razdoblju 2011.–2015. bilo je 3692 stanovnika.**
- U razdoblju 2011.–2015. iz Grada Vukovara u druge gradove/općine Vukovarsko-srijemske županije, u druge hrvatske županije te u inozemstvo odseljene su 4583 osobe.
- U razdoblju 2011.–2015. godine u Gradu Vukovaru umrle su 1943 osobe.
- **Ukupno na strani demografske pasive u razdoblju 2011.–2015. bilo je 6526 stanovnika.**
- Bilanca demografske aktive i pasive u razdoblju 2011.–2015. iznosi -2834, iz čega možemo procijeniti da je **u Gradu Vukovaru krajem 2015. živjelo 24.849 stanovnika**, što je čak 10,2% manje stanovnika od utvrđenog broja u popisu iz 2011. godine, a riječ je o samo pet godina razlike. Nastave li se dosadašnji trendovi, do popisa stanovništva 2021. Vukovar bi u odnosu na 2011. godinu mogao izgubiti značajno više od deset tisuća osoba, čime bi se demografski ispraznio na manje od 20.000 stanovnika, odnosno, vratio se na demografsko stanje iz sredine prošloga stoljeća, uz signifikantno lošije bioreproduktivne i strukturno-demografske prilike.

Može li i na koji način Grad Vukovar svoj budući razvoj/napredak temeljiti na ovako zabrinjavajućim demografskim pokazateljima? Imajući u vidu da je „razvoj stanovništva na nekom području [je] usko povezan u svim dinamičnim i strukturnim komponentama i odrednicama s ukupnim društveno-ekonomskim razvojem i političkim promjenama“, a prateći dosadašnji demografski razvoja Vukovara koji je „bio čvrsto povezan uz njegov ukupan društveni i gospodarski razvoj“ (Wertheimer-Baletić, 1993: 25), odgovor ne može biti drugi doli negativan. Obnova reproduktivnih i radnih potencijala vukovarskog stanovništva pretpostavka je njegovog razvoja/napretka u najširem smislu riječi, a to se ne može ostvariti ako nositelji političke volje i akteri upravljačkih struktura na svim razinama to ne prepoznaju kao ključno strateško pitanje od nacionalne važnosti. To više jer hrvatski istok, dakle, ne samo Grad Vukovar, demografski izumire!

Literatura

- AKRAP, A. (2014). Promjene broja i prostornog razmještaja stanovništva Hrvatske i županija 1961.–2011. U: V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović (ur.), *Migracije i razvoj Hrvatske. Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*, Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, 25-71.
- NEJAŠMIĆ, I. (2005). *Demogeografija – stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1993). *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: MaTe, Gospodarska misao.
- ŽANIĆ, M., KUFRIN, K., ŽIVIĆ, D. (2016). Kultura i sjećanje na rat: Vukovarska bitka i njezini društveni odjeci. *Migracijske i etničke teme*, god. 32, br. 2, 245-270.
- ŽIVIĆ, D. (2007). Demografski resursi društveno-gospodarskog razvitka Vukovara. U: D. Živić i I. Žebec (ur.), *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 474-501.
- ŽIVIĆ, D. (2008). Posljedice srbijanske agresije kao odrednica poslijeratne obnove i razvitka Vukovara. *Društvena istraživanja*, god. 17, br. 1-2, 27-50.
- ŽIVIĆ, D. (2011). Demografske osnove poslijeratnog razvoja Grada Vukovara (1991.–2011.). *National Security and the Future*, god. 12, br. 3, 93-134.
- ŽIVIĆ, D. (2012). Izazovi i mogućnosti poslijeratne revitalizacije grada Vukovara. *Hrvatski geografski glasnik*, god. 74, br. 1, 75-90.
- ŽIVIĆ, D. (2014). Starenje stanovništva kao destabilizacijska odrednica razvoja Grada Vukovara. *Vukovarski zbornik* 9, 95-111.